

בשער המלך — שבת כד ד"ה ודרך, ועל דין קלב"מ ב'רודף' — ע' מה שכתבו בשו"ת אחיעזר ח"א יח ובחדושי הגרנ"ט כתובות, סי' לט.

'... וחזר ובא עליה כדרכה' — לאו דוקא, שאפילו חזר ובא שלא כדרכה משלם קנס (תוס' יבמות נה.).
יש לעיין מדוע צריך חזר ובא ואין מתחייב קנס ביציאתו כמו לענין איסור ערוה שחייב על יציאה כביאה.

דף עד

עיונים וציונים

רבי יונתן בן שאול אומר: רודף שהיה רודף אחר חבירו להורגו ויכול להצילו באחד מאבריו ולא הציל — נהרג עליו' — כבר האריכו ראשונים ואחרונים אם דינו של ר' יונתן בן שאול אמור גם לענין הנרדף עצמו, שאם יכול להציל באחד מאבריו של הרודף, אין לו רשות להרגו [כפשטות לשון רש"י], או רק כלפי שאר אנשים, אבל הנרדף עצמו יכול להשכים ולקום על הבא להרגו בכל אופן. וראה בארוכה במפרשים כאן ובשו"ת יביע אומר ח"ד חו"מ ה.

רבי יונתן בן שאול' — מלבד מאמר זה, לא נמצא אותו חכם בשני התלמודים ובתוספתא.
ופעם נוספת מופיע ר' יוחנן בן שאול.

וכן יש: רב אסי בן שאול, ור' יוסי בן שאול (ובירושלמי מופיע כ"פ רבי ייסה בן שאול', ואולי כולם חכם אחד); רב תחליפא בן שאול; רבי חלפתא בן שאול (והוא מוזכר בעיקר בירושלמי, והוא ור' יוסי בן שאול היו מציפורי — ירושלמי שבת ד, ב).

'לא שניא, דאמר רבא: רודף שהיה רודף אחר חבירו ושיבר את הכלים, בין של נרדף ובין של כל אדם — פטור, מאי טעמא? מתחייב בנפשו הוא' — הרי שממון לזה ומיתה לזה — פטור מתשלומין. ואמנם יש סוברים שדוקא ברודף הדין כן, לפי שמיתתו נתונה ביד כל אדם והרי הוא מחויב מיתה כלפי כל אחד ואחד (עפ"י חדושי הר"ן; כסף משנה — עדות כא, י. ועתוס' כתובות לא. ובפרק ב דב"ק, כמה שיטות).

'קא סבר עונשין מן הדין' — זה תואם עם שיטתו הכללית של רבי שמעון דאזיל בתר טעמא. הרי שהטעם האנושי יש לו משקל יתר בדיני התורה (ראה בפירוט ביוסף דעת סוטה ח), ולכן אף על פי שאדם דן קל וחומר מעצמו, אפשר לענוש על פיו.

'סבר לה כאבוה דאמר עונשין מן הדין, ואתיא שבת בחילול חילול מעבודת כוכבים' — הנה שאלה ששאלתי להגר"ח קניבסקי שליט"א, ותשובתו בצדה:
נתקשיתי במה שפרש רש"י בדף עד. (בד"ה סבר) בהא דיליף ר' אלעזר בר"ש שבת מעבודת כוכבים בגזרה שוה ד'חילול' 'חילול' מקרא ד'ומזרעך לא תתן להעביר למולך ולא תחלל' — וצ"ע, הלא ר' אלעזר בר"ש עצמו ס"ל (לעיל סד.) שהמולך אינו בכלל עבודת כוכבים. ואם זיבח והקטיר לפניו פטור? מענה:

אף אם אינו ע"ז אבל הוא אביזריהו דע"ז.

שוב הראוני במהרש"א כע"ז. ואולם עדין צ"ע מדברי התוס' בשבועות ז: ד"ה בע"ז (וכ"ה בש"ר שם), שנראה מדבריהם דלא ס"ל לחילוק זה.

אך לדבריהם יש ליישב עפ"י ד' התוס' רא"ש שם שאפילו למ"ד לאו היינו ע"ז, פשטי' דקרא בע"ז. ושם מיירי בפסוק '...למען טמא את מקדשי ו לחלל את שם קדשי' (ויקרא כ). ואפשר דהיינו חילול דאמרינן הכא. וכן נראה מדברי התוס' לעיל (עג: ד"ה חילול) שכתבו ש'חילול' האמור כאן נכתב במקום מיתה, והרי בקרא ד'ומזרעך לא תתן להעביר למולך' שכתב רש"י לא נאמר מיתה כלל, אבל קרא דלעיל אכן נאמר סמוך למיתה. הרי שהתוס' הולכים לשיטתם בשבועות, אבל רש"י סובר שהמולך בכלל אבירייהו דעבודה זרה כנ"ל.

'ואתא שבת ב'חילול חילול' מעבודת כוכבים' — ששניהם עיקרי הדת, והמחלל שבת בפרהסיא ככופר בעיקר, שכופר במעשה בראשית (ע' רמב"ם הל' רוצח א,יא; תוס' עה: ד"ה לא).

'כל עבירות שבתורה...'

'ע' ביצחק יקרא חלק א' סי' י"א ס"ק ב. ובסכה י"ד: מבוואר דלא מסרו עצמם על גזרת חז"ל שלא לסכך בנסרים. ובע"ז י"ח. איתא דר"י בן קיסמא אמר שלא ללמד תורה ברבים בשעת השמד ור"ח בן תרדיון לימד, ונ' דמסירות נפש אמצות עשה היא רשות. ובתוס' גיטין נ"ז: אבדו עצמם לדעת אף דהוי הנאת עצמן וקרקע עולם, וצ"ע אי בתורת חובה או בתורת רשות' (מהגר"א נבנצל שליט"א).
וע"ע: רמב"ן ור"ן שבת מט; ריטב"א חולין קא: החינוך רצו; נמוקי יוסף; רמ"א יו"ד קנא, א ובהגר"א שם; שו"ת בית זבול ח"ב יא,ג.

'יעבור ואל יהרג' — ואם רוצה ליהרג ולא לעבור — מחלוקת הראשונים; —

הרמב"ם (יסודי התורה ה,ד) כתב שאם ימסור עצמו למיתה הרי זה מתחייב בנפשו (וכן הביאו להוכיח מהתוס' בסוגינתו בד"ה קטול. אך יש לומר דשאני כשמכוין להנאת עצמו, כדלהלן).

והרא"ש (בע"ז ב,י) ור"י (מובא בהג"א שם ד,ב) כתבו שמוותר. [ובהג"א בכתובות (פ"ק, ג) כתב בשם מהרי"ח להסתפק בזה, אם מותר או אסור].

ובסמ"ק (מד) כתב שמדת חסידות היא. ואפילו כשמתכוין הגוי רק להנאת עצמו. ובמהרי"ק (קלו ד"ה ועל) כתב שלא דיבר הסמ"ק אלא באיסור תורה, אבל באיסור דרבנן ומכוין להנאת עצמו — אין מדת חסידות בדבר.

וכתב בתרומת הדשן (קצט) שהיה נראה הואיל ומחלוקת גדולים היא, הרי זה ספק נפשות ואין לו ליהרג. ואמנם יש לומר כיון שלענין קידוש השם לא הקפידה תורה על אבוד נפשות ואמרה מסור עצמך על קדוש השם, אין ללמוד זאת משאר ספק-נפשות שאין בהם משום ק"ה. וסיים דבריו: 'ונראה דלפי הענין ושרואין אנו כוונתו — מורין לו'.

וכתבו הפוסקים (ע' שו"ע יו"ד קנא, א וש"ך ס"ב) שאם העכו"ם מכוין להעבירו על דת — רשאי להחמיר על עצמו וליהרג, אבל אם כוונתו רק להנאת עצמו — אסור להחמיר ונקרא חובל בעצמו. ואם זה בפרהסיא — הביא הש"ך שם מחלוקת בין הב"ח לפרישה, וכתב: 'ונראה דאם השעה צריכה לכך וכה"ג, לכולי עלמא רשאי למסור עצמו'.

מפירוש רש"י משמע לכאורה שבשעת השמד או בפרהסיא, הדין 'יהרג ואל יעבור' אינו אלא מדרבנן, כדי שלא ירגילו הגויים להמריך הלבבות. ויש לתמוה היכן מצינו כזאת, לחייב מדרבנן ליהרג ולא לעבור. ושמא משום כך כתב רבנו יונה (בפירושו לאבות ד,ד) 'החכמים ואנשי השם צריכין לישמר במעשיהם על כל שאר בני אדם... ואמרו במסכת סנהדרין שאפילו על ערקתא דמסאנא יהרג ואל יעבור

— לא על דרך חיוב אך יש לו ליהרג על זה כי עושה מצוה שמקדש את השם וקונה עולמו בשעה אחת, אבל בשלשה דברים כל אדם חייב ליהרג עליהם. עד כאן לשונו. עוד נראה, כשם שבית דין מכים ועונשים שלא מן התורה, משום מיגדר מלתא (ע' לעיל מו ויבמות כ:), סברא היא שכמו כן יש כח בידם לצוות על האדם עצמו ליהרג ולא לעבור משום מגדר מלתא. ואף על פי שהוא דין קבוע לדורות ואינו צורך שעה, נראה מדברי הרשב"א (ביבמות) שגם תקנה הנמשכת דורות רבים הריהי בגדר 'מגדר מלתא' ו'הוראת שעה' כל עוד יש בדבר משום עשיית גדר. ולפי זה נראה כשם שענין הענשת בית דין שלא מן הדין היא מהלכה למשה מסיני [והסמיכה על הכתובים בעזרא. ע' מו"ק טו.]. כך דין זה נובע מהלל"מ, לשמוע בקול החכמים שראו לגדור גדר ליהרג ולא לעבור בפרהסיא או בשעת השמד (עפ"י דרשות בית ישי ח"א טו הערה ב).

(ע"ב) 'פשיטא ישראלים בעינן, דכתיב ונקדשתי בתוך בני ישראל'... וכתב התם הבדלו מתוך העדה הזאת, מה להלן עשרה וכולהו ישראל אף כאן עשרה וכולהו ישראל' — מבואר שהלימוד מ'עדה' אינו למספר עשרה גרידא, אלא גם לענין איכות העשרה, ישראלים דוקא ולא נכרים.

לאור זאת כתב בשו"ת אגרות משה בכמה מקומות (או"ח ח"א כג וח"ב יט וח"ג יד), שיש ללמוד מזה שגם עשרה אנשים שהם מחללי שבת בפרהסיא, דינם כעשרה לדבר שבקדושה — שהרי המרגלים באותה שעה היו כופרים (כבערכין טו.), וגרועים ממחללי שבתות. ומכאן שאפשר לצרף גם מחללי שבת לעשרה, לעניית קדיש וקדושה. (ואולם להחשב תפילה בציבור אין מצטרפים, ע"ש).

כיוצא בזה פסק שם (בי"ד ח"א ע) לענין הגדרת 'מחלל שבת בפרהסיא' שמסתבר שנחשב כן גם כאשר מחלל בפני עשרה מישראל שאינם שומרי תורה, כשם שלענין חובת קידוש השם נחשב זה כפרהסיא, כמו כן לענין חומר חילול שבת בפרהסיא שעניינו משום חלול השם, מסתבר שייחשב כפרהסיא (וע"ש טעם נוסף).

ואולם בספר זכר יצחק (ב ד"ה ועל דבר. ומובא באג"מ שם) כתב שמחללי שבת בפרהסיא אינם מצטרפים לאמירת דבר שבקדושה. (וע"ש אם יחלוק גם לענין קידוש השם). וכן בשו"ת אור לציון (ח"ב כ) דחה ראית אגרות משה כי לדעתו המרגלים לא היו ככופרים ממש. ונקט שם להלכה שמחללי שבת אינם מצטרפים לכל דבר שבקדושה. וכמו שהביא המשנה—ברורה (נה ס"ק מו) מהפרי—מגדים, שמומר לחלל שבת בפרהסיא אינו מצטרף למנין עשרה.

'זהו אסתר פרהסיא הוא?' — הגם שהעבירה בעצמה אינה נעשית לעיני עשרה, לענין זה אין צורך בראיה אלא אף ידיעה של רבים נחשב 'פרהסיא', והרי נלקחה לבית המלך בפני רבים מישראל והכל ידעו על כך (עפ"י חדושי הר"ן; שו"ת מהרי"ק קס — כבאר האהייעור ח"ג נו. וכן כתבו שאר פוסקים. וע"ש בלשון המאירי; תשב"ץ ח"א ס"ס קנח; אגרות משה אה"ע ח"ב ד ד"ה ומה שהביא; יביע אומר ח"ה יו"ד י, א וח"ו חו"מ ג, ג).

'אמר אביי: אסתר קרקע עולם היתה' — נחלקו הראשונים (עתוס', המאור, מלחמות ה') האם סברה זו אמורה בכל איסורי עריות, שהנבעלת אינה חייבת למסור עצמה למיתה מפני שאינה עושה מעשה, או שמא לעולם תהרג ולא תעבור ורק באסתר מועיל טעם זה כיון שלא היתה כאן עבירת 'גילוי עריות' ממש, אם משום שהיתה פנויה, או משום שבעילת גוי אינה בכלל 'גילוי עריות'. והנידון בגמרא לא היה אלא משום 'פרהסיא', ועל כך תרצו שכיון שאינה עושה מעשה, אין זה חילול השם אם לא תמסור נפשה על כך.

שהוא דוקא בישראל ולא בבן-נח, אלא מצד הסברא הוא, 'מאי חזית דדמא דידך סומק טפי...'; וסברא זו שייכת גם בבן נח (פרשת דרכים דרוש שני ד"ה ודע. והביא סמך לדבר מהרא"ם. וע"ע אור גדול דף יא; משפט כהן שכת).

ואולם מדברי מהר"ש יפה (מובא בפרשת דרכים שם) נראה שאין דעתו כן. וכן כתבו כמה אחרונים בדעת הרמב"ם שסתם וכתב שאין ב"נ מוסר עצמו למיתה על אחת ממצוותיו, ומשמע אף שפיכות דמים בכלל (ע' ערוך השלחן העתיד מלכים פ, ד ועוד).

ואפשר שטעם שיטה זו לפי שבן נח מעיקרא אינו מחויב למסור נפשו עבור מצוותיו, ואין דומה לישראל שולוא דכתיב וחי בהם היה מחויב במצוות ללא כל שיעור, גם כדי נטילת נפשו, ולכן בשפיכות דמים שבין כך תינטל נפש אחת ושוב אין כאן פקוח נפש, עומד האיסור בעינו (כמו שפרש"י). אבל בב"נ שלא נאמר בו 'וחי בהם', הרי שמעיקרא אינו מצווה עד כדי מסירת נפשו, אם כן גם שפיכות דמים בכלל זה (סברא זו מוזכרת בשיעורי ר' שמואל ב"מ עמ' של. ופרש שם את דעת המל"מ. ע"ש).

על ענין מסירות נפש אצל בני נח וקידוש השם — ע' שם משמואל פורים; ובמה שכתב הגר"י הוטנר באגרות פחד יצחק, כו; (אבי עזרי מלכים, חדושי ר' שמואל — פסחים סי' יב).

ענינים וטעמים

'דתניא ר' אליעזר אומר: ואהבת את ה"א בכל לבבך ובכל נפשך... אם יש לך אדם שגופו חביב עליו מממונו...'

— הנה מצות מסירות נפש על קדוש השם רמוזה דוקא בפסוק זה דואהבת... ונראה שהטעם לכך הוא מפני שהאדם שמרבה במחשבות וחשבונות, ימצא תמיד טעמים שייראו לו צודקים מדוע אין לו למסור נפשו למוות. על כן אמרה תורה מצוה זו בלשון 'ואהבת' כי האוהב אינו מחשב חשבונות, אלא קופץ ומוטר נפשו בטרם יספיקו ההוריו להטרידו. וזה שהגיע למדרגת אהבת השי"ת, מיד הוא מוסר נפשו אליו (מתוך 'שיחות מוסר' כב תשל"ב).

כיוצא בדבר אתה אומר על הכתוב בפרשת נביא השקר 'כי מנסה ה"א לדעת הישכם אהבים את ה"א בכל לבבכם ובכל נפשכם' — והלא עיקר הנסיון באמונה, והיה לו לומר 'הישכם מאמינים?' — אלא שהאהבה בכל לב ונפש היא בלבד הדוחה כל מיני 'הוכחות' של הנביא להפריד ביניכם ובין ה'. משל לאדם שאוהב את חברו בלב שלם, כיון שידעו ומכירו מאד לא ירצה כלל לשמוע עליו כל רע, כי הוא בטוח ויודע ודאי שכל מה שמספרים לו עליו אינו אמת (עפ"י עלה יונה עמ' שי).

ראה עוד: דעת חכמה ומוסר ח"ב כג.

*

'... והנה הכללים האלה יחייבו שאין האדם מחויב למסור נפשו על שום דבר חוץ משלשה דברים הידועים, אך מצות שילוח הקן מורה על מקום שהאדם יודע שהמצוה הזאת שייכת לו בשורשו, אז מחויב למסור נפשו אף על מצוה קלה, וזה רומז שלח תשלח את האם — היינו, שישלח את הכללים, שלא ישגיח עליהם רק ימסור נפשו, כמו שמצינו בדניאל שמסר נפשו על תפילה,

ומרדכי שמסר נפשו שלא השתחוה להמן, ור' עקיבא שמסר נפשו על נטילת ידיים שלא על פי כללי הדין-תורה, כי הבינו שהמצוה הזאת היתה שייכת להם בשרשם. כי לכל אדם שייך מצוה מיוחדת בפרט, כמו שנתבאר בכמה מקומות... (מתוך מי השלוח תצא).
 ע' בשו"ת אג"מ יו"ד ח"א ח סברא הפוכה; אף לשיטות הראשונים שרשאים ליהרג ולא לעבור בשאר איסורים — זהו רק אם היה מוסר נפשו על כל דבר ודבר, אבל אם אינו עושה כן אלא על דבר אחד — הרי זה מתחייב בנפשו, כי מראה שאינו עושה כן מצד קדוש ה' אלא שחושב להחמיר בענין מסוים הנראה לו — והלא במקום פיקו"נ הוא התר גמור, ע"ש.

*

פעם אחת אמר הרבי ר' בונם (מפשיסכא) זי"ע: אני אומר לכם הוכחה על פי דין תורה, שמחויב כל אחד להיות עניו, דהנה במסכת יומא איתא שרציחה היא משלשה דברים שעליהן יהרג ואל יעבור' משום דמה חזית דדמא דידך סומק טפי, דילמא דמא דההוא גברא סומק טפי. ופרש"י: אין זו דומה לשאר עבירות דמ"מ יש כאן אבוד נפש והתורה לא התירה לדחות את המצוה אלא מפני חובת נפשו של ישראל, וכאן עבירה נעשית ונפש אבודה, מי יאמר שנפשך חביבה לפני המקום יותר משל זה, דילמא של זה חביבה טפי עליו, ונמצא עבירה נעשית ונפש אבודה'.
 ונמצא, אם אומרים לו הרוג אחד מישראל, אף שהוא חשוב על כל עברות — רק שהוא מאותן שאין אתה רשאי להורגו — אף שהוא רשע בודאי, מחויב אני למסור את עצמי למיתה ולקיים יהרג ואל יעבור', ועל כרחך צריך לומר הטעם כמו שכתב רש"י ז"ל, מאי חזית שנפשך חביבה לפני המקום וכו'. ונמצא יש ספק גמור על זה, שיכול להיות שנפשו יותר חביבה. ואף על פי שאינו מוחזק לצדיק, יוכל להיות שיהיה לו 'עולם הבא' יותר ממנו, הרי שמן הדין צריך להיות עניו. עד כאן דבריו. ושיבח דברים הללו מאד. וסיים, מי שאינו מאמין בזה חלילה, בודאי הוא אפיקורס גמור (רמתים צופים' על תנא דבי אליהו רבה יב,לא).

דף עה

'ימות ולא תספר' — ע' רמב"ם פ"ה מהל' יסוה"ת ה"ט דהיינו דאין להורות שתספר (מהגר"א נבנצל שליט"א).

'בשלמא למאן דאמר אשת איש היתה, שפיר' — מבואר שגם דברים שאינם עיקר האיסור, כגון לספר עמה אחורי הגדר וכו', גם בהם אומרים 'יהרג ואל יעבור' — משום דאבזרייהו דגילוי עריות המה.

ומכאן הוכיחו כמה פוסקים כדעת הרמב"ם ששאר מעשי קירבה בעריות — אסורים מן התורה, שאילו להרמב"ן שאינם אסורים אלא מדרבנן, לא מסתבר שיהיה זה בכלל אבזרייהו (עפ"י ר"ן ונמוקי יוסף — כבאר הש"ך יו"ד קנז סק"ב. וע' גם בחדושי מהר"ם חלאוה פסחים כה.).
 ואולם היו שהביאו מכאן ראייה שאפילו איסורים דרבנן נידונים כ'אבזריהו', ויהרג ולא יעבור (ע' בשו"ת הריב"ש רנה; שו"ת הרא"ם סוס"י נט; פני מבין (ח"ב דק"ס ע"ד. מובאים בשו"ת יביע אומר ח"ה יו"ד טז, ב); שו"ת פני יהושע (מד).